

Süni intellekt texnologiyalarına əsaslanan jurnalistikanın formalaşması və inkişaf perspektivləri haqqında

Sünbül Zalova

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

sunbulzalova@gmail.com

Xülasə — Xəbər materiallarının formalaşdırılması, auditoriya üçün daha cəlbedici olması və cəmiyyətdə bu materialların sürətlə yayımlanması üsullarının müxtəlifliyi ilk növbədə müasir informasiya texnologiyalarının inkişafından asılıdır. Ənənəvi jurnalistika ilə yanaşı robot jurnalistikası və dron jurnalistikasının yaranması, süni intellektin jurnalistikada tətbiqi bu sahədə yeni imkanların əldə olunmasına şərait yaratdı. Məqalədə süni intellektin müasir jurnalistikaya təsiri araşdırılmış, bununla əlaqədar imkanlar və problemlər müəyyənəndirilmişdir.

Açar sözlər—süni intellekt, dron jurnalistikası, robot jurnalistikası, sosial media, informasiya təhlükəsizliyi.

I. GİRİŞ

İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı bütün sahələrdə olduğu kimi jurnalistikaya da güclü təsir etməkdədir. İKT və təbii dilin təkamülü nəticəsində ənənəvi xəbər istehsalı dəyişərək, yeni imkanlar əldə etməkdədir. Belə ki, artıq proqram təminatının köməyi ilə avtomatik şəkildə mətni baza məlumatlarından təbii dilə çevirmək mümkündür. Xəbərlərin avtomatik, multimedia resurslarının imkanlarından geniş istifadə olunaraq yaradılması bir ənənə halını almaqdadır.

Artıq mətn, şəkil, audio və video-faylların hazırlanması və emalı süni intellekt (Sİ) vasitəsilə həyata keçirilməkdədir. Sİ insan təfəkkürünün formalizasiyası təşəbbüsləri ilə bağlı bir elmi istiqamətdir. Sİ-in məqsədi insan təfəkkürünün, zəka imkanlarının formalizasiyası modellərinin və metodlarının işlənilməsi, elə intellektual agentlər, proqramlar, sistemlər, robotlar yaratmaqdan ibarətdir ki, onlar insanın edə biləcəyi əqli əməliyyatları insan kimi, hətta insandan da yaxşı etmiş olsunlar[1].

Jurnalistika yaradıcı peşədir. Belə fikirlərə görə, robotların işi çətinləşir. Buna baxmayaraq yazı alqoritmləri artıq mətbuatda məqalələr hazırlamaq və jurnalistləri əvəz etmək üçün geniş yayılmışdır. 2016-cı ildə iki ən güclü xəbər yazı alqoritmindən biri olan Wordsmith, 1,5 milyard xəbər yazmış və dərc etmişdir. Bu rəqəm, jurnalistlər tərəfindən yazılan və nəşr

olunan işlərlə müqayisə oluna bilər. Araşdırmalar göstərir ki, oxucular bəzən robotlar və ya insanlar tərəfindən yazılan xəbərlər arasında fərq hiss etmirlər.

Tədqiqatın məqsədi müasir jurnalistikanın imkanlarını araşdırmaq, Sİ- in jurnalistika sahəsində imkanlarını analiz edərək bu sahədə problem və perspektivləri müəyyənəndirməkdir. Məqalədə həmçinin Sİ- in praktik tətbiqi araşdırılıb[2].

II. MÜASİR JURNALİSTİKA VƏ SÜNİ İNTELLEKT

Texnologiyanın inkişafı jurnalistikanın inkişafına təkan yaradır. Jurnalistikanın növlərinə qəzet, radio, televiziya jurnalistikası ilə yanaşı artıq İnternet, sosial media, robot, 3d jurnalistikası, rəqəmsal jurnalistika və d. aid etmək olar.

Sİ müasir jurnalistikanın bütün sahələrinə geniş tətbiq olunmaqdadır. Əsasən mətn tipli məlumatların intellektual analizi, multimedia resurslarının avtomatik aşkarlanması, toplanması, müəyyən formata gətirilməsi və digər optimallaşma məsələlərində Sİ böyük əhəmiyyətə malikdir. Sİ əsasında hazırlanan xəbərlərdə qərəzlilik, reklam və şəxsi rəğbət izlərinin olmaması süni intellekt texnologiyalarına əsaslanan jurnalistikanın (SİT-jurnalistika) əsas xarakterik cəhətdir. Digər tərəfdən xəbərin hadisənin baş verdiyi yerdə avtomatik hazırlanması və yayımlanması imkanı SİT-jurnalistikada əsas işin jurnalist tərəfindən deyil, alqoritm tərəfindən görüldüyünü müəyyən edir. SİT-jurnalistika ictimaiyyətin maraqlarına xidmət etmək potensialına malikdir, lakin fərdi məlumatların təhlükəsizliyi, xəbərlərdə şəffaflıq və hesabatlılıq məsələləri daxil olmaqla informasiya təhlükəsizliyində böyük problemlər vardır. SİT-jurnalistikada süni intellektin köməyi ilə xəbərlər, sənədlər və digər materiallar avtomatik olaraq istehsal olunur. Zaman keçdikcə süni intellekt insan intellektini kölgədə qoyur.

Bu gün “Robot jurnalistikası” termininin aktual olmasına baxmayaraq, onun izahını vermək o qədər də sadə deyildir. Əsasən çoxları bu anlayışı şablon olaraq robotların kompüter klaviaturası arxasında əyləşib yazı yazması kimi təsvir edirlər. Bu sahədəki dəyişikliklər müvafiq olaraq vahid konsepsiya şəklində hesablama jurnalistikası kimi təqdim olunur, hansı

ki, xəbər hazırlamaq üçün alqoritmik formalar, sosial-elmi, və riyazi proses və sistemlərə yönəlib. Daha aydın şəkildə izah etsək, sosial elmlərdən alqoritmik birləşmələrin, məlumat və biliklərin jurnalistikanın hesabatlılıq funksiyasına əlavə olunmasıdır. Belə ki, hesablama jurnalistikası dedikdə buraya informasiyanın avtomatlaşdırılması şamil olunur[3].

Praqnozlara əsasən gələcəkdə robot jurnalistikasının xəbər mərkəzlərində müxtəlif qabiliyyətlərə malik insanların iştirakı ilə komanda şəklində həyata keçirilməsi gözlənilir. Robotlaşma daha çox müxtəlif tipli verilənlərdən asılı olub, “data jurnalistika”-nın təkamülünün bir hissəsidir və jurnalistikaya fərqli prizmadan baxışı sərgiləyir. Bu sahənin üstünlüklərindən biri də insanlar üçün önəmli olan məsələlərdə jurnalistlərin təhlil və tədqiqat apara bilməsi, şəxsi fikir və ideologiyanın xəbərə təsir etməsi probleminin qismən də olsa aradan qaldırılmış olmasıdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, robot jurnalistikası bütün sahələr üçün eyni dərəcədə faydalı deyil. Bunun əsas səbəbləri isə hazırda maraqların, informasiya tələbatlarının daha çox əyləncə, biznes, siyasət və idmanla bağlı məlumatlara, faktlara aid olmasıdır. Məsələn, biznes və idman jurnalistikası kompüterləşmə və avtomatlaşdırma jurnalistikası üçün əsas bazadır. Çünki bu sahələr üzrə hesabatlarda əsasən şablon şəklində məlumatlardan, mövcud statistikadan və nəticələrin vizualizasiya metodlarından istifadə olunur.

III. SÜNİ İNTELLEKTƏ ƏSASLANAN DRON JURNALİSTİKASI

Müasir dövrdə jurnalistlər smartfon, planşet və bir sıra yeni texnoloji qurğuların köməyi ilə xəbər, video, foto reportaj hazırlaya bilirlər. İKT-nin inkişaf etdiyi bir vaxtda jurnalistika bu texnologiyalara uyğunlaşmağa çalışır. Artıq “Dron jurnalistikası” formalaşır. Dron texniki olaraq məsafədən idarə olunan qurğudur. Dron əsasən kompüter vasitəsi ilə proqramlaşdırılır və idarə olunur. Dronların üzərinə GPS, silah, kamera, sensor və müxtəlif vasitələr yerləşdirmək mümkündür. Müasir dronlar istənilən hadisə haqqında foto, video materiallar çəkmə, böyük həcmdə məlumatları saxlama, emal etmə və ötürmə imkanlarına malikdirlər. Arxeoloji axtarış, müşahidə, araşdırma, səyahət, tikinti, hərbi və s. sahələrdə dronlardan geniş istifadə olunur. Dron jurnalistikası robot jurnalistikasının bir istiqamətidir. Uçmaq üçün istehsal olunan bu sistemlərin əsas məqsədinə insan üçün potensial təhlükəli olan missiyalar daxildir[3].

Jurnalistikada 2010-cu ildən etibarən dronlardan istifadə yeni perspektivlər yaradıb. Dronlar insanların gedə bilmədiyi ərazilərdən məlumatların ötürülməsinə imkan yaradır[4].

Dünyada Peşəkar Dron Jurnalstları Cəmiyyəti (Professional Society of Drone Journalists) fəaliyyət göstərir və bura üzv jurnalistlərin sayı günü-gündən artır[5]. 2011-ci ildə qurulan bu cəmiyyəti dron jurnalistikası sahəsində etik, təhsil və texnoloji istiqamətləri formalaşdıran ilk beynəlxalq qurumdur. Cəmiyyətin 2015-ci ilin statistikasına əsasən 60 ölkədən (Amerika, İngiltərə, Hindistan, Yeni Zelandiya,

Almaniya və d. ölkələrdən nümayəndələr var) 564 nümayəndə qoşulub[6].

Dronların istifadəsi üçün bir neçə qurumlardan icazə alınması tələb olunmasına baxmayaraq qaydalar Birləşmiş Ştatların Milli Aviasiya İdarəsi tərəfindən tənzimlənir. Qaydalar başqa ölkələrdə fərqli olduğu üçün bu birdən çox ölkədə dronlardan istifadə etmək istəyən jurnalistlər və ya media qurumları üçün problem yaradır [7].

Azərbaycanda, “Mülki dövryyənin müəyyən iştirakçılarına mənsub ola bilən və dövryyədə olmasına xüsusi icazə əsasında yol verilən (mülki dövryyəsi məhdudlaşdırılmış) əşyaların siyahısı haqqında” 23 dekabr 2003-cü il tarixli, 565-IIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş siyahının 18-ci bəndinə əsasən məsafədən idarə edilən pilotsuz uçan aparatlar xüsusi icazə əsasında mülki dövryyənin müəyyən iştirakçılarına mənsub ola bilər və dövryyədə olmasına yol verilir.

Hazırda dron jurnalistikası müxtəlif sahələrdə tətbiq olunur. Qəzalara dair məlumatları toplamaq üçün polis dronlardan, maşın yarışlarında, ətraf mühitlə bağlı məsələlərdə, fəvqaladə vəziyyətlərdə və bir çox digər sahələrdə dron jurnalistikası tətbiq olunur. Artıq dron jurnalistikasının tədrisinə də başlanılıb. «Dartdrones» adlanan bloqda yeni başlayanlar üçün məsləhətlər yerləşdirilib. Bloqda həmçinin Federal Aviasiya İdarəsi qaydaları və kommersiya dronları üçün qaydalar yerləşdirilib[6].

IV. SÜNİ İNTELLEKT VƏ SOSIAL MƏDİA

Gələcəkdə Sİ yalnız xəbər materiallarının hazırlanması və emalı ilə məşğul olmayacaq. O, müəllifə mövzu seçməkdə köməklik edəcək, oxucuların hansı mövzulara maraq göstərdiyini əvvəlcədən proqnozlaşdırma biləcək, cəmiyyəti narahat edən hadisələr və proseslər haqqında məlumat toplayacaqdır.

Artıq bu gün Sİ sosial mediaya öz təsirini göstərməkdədir. Sosial mediadakı istifadəçi səhifələrinə marağına uyğun olan reklam çarxları ötürülür, müxtəlif İnternet layihələrdə və tədbirlərdə iştirak təklif olunur. Sosial medianın imkanları hər bir istifadəçinin kontent yaradan və paylaşan müəllif kimi fəaliyyətinə təkan vermiş, birbaşa brauzerdən informasiyanın emalı, strukturlaşdırılması və ötürülməsi əməliyyatlarının yerinə yetirməsinə şərait yaratmışdır. Zaman keçdikcə bu imkanlar daha da genişlənir, sosial media “ağıllanır”. Veb-səhifələrin oxucularla “ünsiyyəti” yaranır.

Əgər ənənəvi olaraq oxucu kontent axtarırsa, Sİ texnologiyaları ilə idarə olunan kontent virtual məkanda öz oxucularını axtarıb tapmaq və oxucunun istəyinə uyğun şəkildə vizuallaşdırılmaq imkanına malikdir. Sİ gələcəkdə sosial medianın imkanlarını artırmaqla, onun biznes, ticarət, tədris, reklam və s. sahələrdə istifadəsini genişləndirəcəkdir. Artıq bu gün “jurnalistika və ağıllı İnternet”, “jurnalistika və ağıllı veb” anlayışları gələcək jurnalistikanın yalnız xəbər

məlumatları hazırlayan sistem olmadığını və auditoriyanın rəyindən asılı olduğunu önə çəkir.

Sİ sosial mediada toplanan böyük həcmli məlumatlar arasında lazımsız xəbərləri, vacib və gizli məlumatları aşkarlamaqla, biznes-media-ya təsir edəcəkdir. Məsələn, artıq jurnalistin gəliri onun məqaləsinə daxil olunan “layk”ların sayı ilə müəyyənləşir.

V. SÜNİ İNTELLEKTƏ ƏSASLANAN JURNALİSTİKADA TƏHLÜKƏSİZLİK PROBLEMLƏRİ

SİT-jurnalistikada dronlardan istifadənin üstünlükləri ilk növbədə jurnalistin həyatının təhlükəsizliyi ilə və işinin sadələşdirilməsi ilə əlaqədardır. Bilirik ki, bu gün dünyanın müxtəlif yerlərində müharibələr, terror hadisələri, təbii fəlakətlər baş verir. Jurnalistlər xəbər hazırlamaq üçün bu təhlükəli yerlərə gedirlər. Yanğın, təbii fəlakətlər, avtomobil qəzaları, müharibələr və hadisələr haqqında məlumatları yaxşı əks etdirmək üçün dronlardan istifadə bəla başa gəlsə də, jurnalistlərə təhlükəsizlik şansını verir[8]. Deyilənləri nəzərə almaqla SİT-jurnalistikada da dronlardan istifadənin üstünlüklərini aşağıdakı kimi təsnifatlandırmaq olar:

- jurnalistlərin işini yüngülləşdirir,
- təhlükəsiz jurnalistika prinsipinə uyğundur,
- xəbərlərin hazırlanmasında neytrallıq prinsipi qorunur,
- zəngin şəkil və video-faylların əldə olunmasına şərait yaradır,
- toplanan məlumatların saxlanması, emalı və ötürülməsini asanlaşdırır.

Təbiiq olunan müasir intellektual analiz metodları (data mining, text mining və s.) vasitəsilə təbii intellektin hazırladığı məlumatların çoxunu süni intellekt hazırlaya bilər. İKT-nin genişlənməsi və süni intellektin müxtəlif sahələrə tətbiqi nəticəsində təbii intellekt öz yerini süni intellektə verməkdədir. Dinamik olaraq inkişaf edən bu proses insan fəaliyyətinin bütün sahələrinin süni intellektlə əvəz olunması ilə nəticələnə bilər. Tədqiqatçıların bir çoxu bu prosesi ciddi problem hesab edir və bildirlər ki, süni intellektin insanları idarə etməklə nəticələnə biləcək bu imkanları məhdudlaşdırılmalı və nəzarətdə saxlanmalıdır [9]

Dronları istifadə etməyin təhlükəli tərəfləri də var. Jurnalistlər havanın texniki problemlərini və ya qəzaların qarşısını almaq üçün bütün avadanlıqların uçuşdan əvvəl düzgün işləməsini təmin etməlidirlər. Təyyarə uçuşa davam edərkən, ehtiyatla istifadə edilməli və müşahidəçi həm hava, həm də yerdə ətraf mühitə xəbərdar olmalıdır. Süni intellekti təmin edən alqoritmlərin dəqiqliyi və mövcud situasiyaya uyğunluğu təsdiq olunmalıdır[10]

SİT-jurnalistikada dronlardan istifadənin mənfi cəhətləri aşağıdakılardır:

- şəxsi həyata müdaxilə, fərdi məlumatların icazəsiz toplanması,

- ölkələr arasında rəqəmsal bərabərsizliyi kəskinləşdirməsi,
- düzgün idarə olunmaması halında yanlış məlumatlar ötürə bilmə ehtimalı,
- bəla olması,
- müharibə və təbii fəlakət baş verən yerlərdə sıradan çıxma ehtimalı böyükdür.

Hazırda dronlar Sİ-in köməyi ilə anomal vəziyyətləri müəyyən edə bilər. Cinayətkarların, itkin düşənlərin tapılmasında bir çox hallarda Sİ-lə işləyən dronlardan istifadə olunur. ABŞ-ın “Exyn Technologies” şirkəti kompüter təlimi və neyron şəbəkələr əsasında pilotsuz uçan aparatlara insan iştirakı olmadan avtonom rejimdə binalarda, yanğın yerində, su altında və qaranlıqda uçmağa imkan verən proqram təminatı yaradıb. Sİ əsasında işləyən aparat yaranan təhlükəli situasiyalarda özü qərar qəbul etmək imkanına malikdir[9]. Oregon Universitetinin Jurnalistika professoru Damnan Redcliffin dediyi kimi, robotlar istehsal olunur, lakin onların fəaliyyəti alqoritmlərdən asılıdır. Heç bir inqilab avtomatik olaraq nəşr oluna bilməz.

NƏTİCƏ

SİT-jurnalistikanın imkanları onu ənənəvi jurnalistikadan əsaslı şəkildə fərqləndirir. Araşdırmalardan məlum oldu ki, SİT-jurnalistika müasir dövrün tələblərinə cavab verərək jurnalistlərin təhlükəsizliyi, informasiyanın sürətli toplanması və yayılması məsələlərini müvəffəqiyyətlə həll etsə də, onun da çatışmayan cəhətləri vardır. SİT-jurnalistika tərəfindən ötürülən xəbərin emosional tonlardan uzaq olması, həmçinin, xəbərlərin dinamik dəyişməsi və həddən artıq böyük olması, gələcəkdə oxucuların bu xəbərlərə qarşı münasibətində dəyişikliklərin yaranacağından xəbər verir.

Ənənəvi jurnalistikada jurnalistin şəxsi fikirləri, hiss və həyəcanları, yazı üzulu və hətta tez-tez işlətdiyi xarakterik ifadələr oxucularda maraq, emosional hiss və hadisəyə münasibət formalaşdırırdısa SİT-jurnalistika gələcəkdə insanların maşın tərəfindən hazırlanan məlumatlarla kifayətlənmə məcburiyyətində olacağından xəbər verir. SİT-jurnalistika tərəfindən yaradılan xəbər və məlumatlar yüksək qiymətləndirilsələr də insan zəkasının məhsulu ilə eyni tutula bilməz.

ƏDƏBİYYAT

- [1] Nick Bostrom, Eliezer Yudkowsky “The ethics of artificial intelligence,” Cambridge Handbook of Artificial Intelligence, eds. W. Ramsey and K. Frankish . Cambridge University Press, 2011.
- [2] A. Miroshnichenko “AI to bypass creativity. Will robots replace journalists?” York & Ryerson Joint Graduate Program in Communication & Culture, York University, Toronto, ON M3J 1P3, Canada
- [3] Y. Galily, “Artificial_intelligence_and_sports_journalism”, Technology in Society, vol. 54, pp47-51, August 2018
- [4] www.rcfp.org/browse-media-law-resources/news-media-law/news-media-and-law-spring-2013/drone-journalism-begins-slo
- [5] http://en.wikipedia.org/wiki/Drone

- [6] www.dronejournalism.org/news/2015/11/immersive-storytelling-is-the-future-for-drone-journalism
- [7] www.dartdrones.com/about-us/
- [8] <http://multidrone.eu/multidrone-in-short/>
- [9] <http://projects.nyujournalism.org/newsliteracy2017/topics/drone-journalism/>
- [10] Ph.Chamberlain, Drones and Journalism: How the media is making use of unmanned aerial vehicles. Rouledge, 124 p, 2017

**ABOUT FORMATION AND DEVELOPMENT ISSUES
OF AI -BASED JOURNALISM**

Sunbul Zalova
Institute of Information Technology of ANAS
sunbulzalova@gmail.com

Abstract -- Formation of news stories, being more attractive to the audience, and the diversity of these publications in

society are primarily dependent on the development of modern information technologies. In addition to traditional journalism, robot journalism and dron journalism have emerged, and the use of artificial intelligence in journalism has created new opportunities in this area. The article studies the impact of artificial intelligence on journalism, and identifies the possibilities and problems in this field.

Keywords -- artificial intelligence, robot journalism, dron journalism, social media, information security.